شناخت میراث فرهنگی ناملموس

سمیه حقوقی‌فرد
مدرس دانشگاه و پژوهشگر حوزه میراث فرهنگی

میراث فرهنگی اعم از مادی و غیرمادی، آثاری باقی‌مانده از گذشتگان و محصول دست و اندیشه بشر و نمایانگر نوع زندگی، آداب و سنن، تحولات اجتماعی، فرهنگی، توانایی‌های فکری، هنری و علمی مردم ساکن در محل آفرینش آثار است.

شناسایی و معرفی این آثار موجب غنای فرهنگی جامعه، ایجاد شرایط برای بقای اثر و انتقال آن به نسل آینده شده است و با توجه به ویژگی‌های خاص فرهنگی، هنری، مذهبی، تاریخی و ماهیت ویژه آنها باید با تکیه بر روش‌های علمی طراحی، استانداردسازی و اجرا شوند.

سازمان بین‌المللی یونسکو در سال ۱۹۷۲ میلادی کنوانسیونی با عنوان «حفظ میراث فرهنگی و طبیعی جهان» تصویب کرد و این اقدام توجه به اهمیت حفظ میراث فرهنگی معنوی است. این سازمان بین‌المللی در دهه ۱۹۸۰ میلادی نیز فهرست راهنمای «بین‌المللی میراث غیرمادی» را تدوین و مطابق استاندارد و ایجاد نظام جهانی طبقه‌بندی‌شده تصویب کرده است.

توصیه‌نامه «حفظ فولکلور و فرهنگ سنتی» در سال ۱۹۸۹ میلادی تصویب شد که در این توصیه‌نامه با الهام از ماده چهار کنوانسیون حفظ میراث فرهنگی و طبیعی جهان، تصویب کرد و این آغاز توجه به اهمیت حفظ میراث فرهنگی معنوی است. این سازمان بین‌المللی در دهه ۱۹۸۰ میلادی نیز فهرست راهنمای «بین‌المللی میراث غیرمادی» را تدوین و مطابق استاندارد و ایجاد نظام جهانی طبقه‌بندی‌شده تصویب کرده است.

توصیه‌نامه «حفظ فولکلور و فرهنگ سنتی» در سال ۱۹۸۹ میلادی تصویب شد

این میراث از نسلی به نسل دیگر منتقل و به‌طور مداوم توسط جوامع و گروه‌ها در پاسخ به محیط، طبیعت و تاریخ بازآفرینی شده و حس هویت و استمرار را به ارمغان آورده و بدین ترتیب احترام به تنوع فرهنگی و خلاقیت بشری را ترویج می‌دهند.

ایران در ۲۲ آذر ۱۳۸۲ هجری خورشیدی کنوانسیون فوق را در مجلس شورای اسلامی به تصویب رساند و شورای نگهبان در ۱۵ دی همان سال آن را تایید کرد و به‌عنوان چهلمین کشور عضو به کنوانسیون ۲۰۰۳ پیوست. (صمدی، ۱۳۸۲) عضویت در این شورا را برای ثبت میراث معنوی کشورمان توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری به‌عنوان متولی این امر از ابتدای مهرماه ۱۳۸۵ هجری خورشیدی هموار کرد. غیر از صدها پرونده ثبت‌شده ملی، تاکنون میراث معنوی از قبیل نوروز، موسیقی ایرانی، تعزیه، موسیقی بخشی‌های خراسان، مهارت بافت فرش عشایری قشقایی، مهارت بافت فرش کاشان، مهارت سنتی دریانوردی، آیین پهلوانی و زورخانه‌ای و... را به ثبت جهانی رسانده.

صیانت از میراث فرهنگی معنوی

در نظر کنوانسیون ۲۰۰۳ صیانت به معنای اقدام‌هایی با هدف تضمین دوام میراث فرهنگی غیرمادی و شامل مطالعاتی مربوط به شناسایی، مستندسازی، تحقیق و پژوهش، حفظ وضعیت موجود، حمایت، ترویج، ارتقا و انتقال آن از طریق آموزش رسمی و غیررسمی و نیز احیای بخش‌های مختلف آن میراث است.

بدیهی است انجام اقدام‌هایی که در مفهوم صیانت تعیین شده، منوط به طراحی و اجرای معیار و استانداردهای علمی و ایجاد مؤسسات دولتی و مدنی خاصی است که توسط آنها، مطالعاتی برای ادامه بقای مصادیق میراث فرهنگی معنوی انجام شده است. با توجه به مطالب عنوان‌شده، کنوانسیون صیانت سعی دارد که نخست کشورها را نسبت به لزوم حفظ و حمایت از جنبه‌های گوناگون میراث فرهنگی معنوی موجود در سرزمین‌های تحت حاکمیت آنها که در معرض تهدیدهای جدی نابودی و زوال هستند، آگاه کرده و در مرحله بعد، تلاش آنان را در این خصوص سازمان‌دهی و در مسیری صحیح و مفید هدایت کند. لیکن صیانت شامل مراحل شناسایی زیر است:

شناسایی و مستندسازی، معرفی و ترویج، احیا و انتقال میراث فرهنگی.

ثبت آثار معنوی

تفکر ثبت میراث ملی در ایران پیش از تدوین قانون حفظ آثار ملی وجود داشته و نخستین بار در اساس‌نامه اولیه انجمن آثار ملی در سال ۱۳۰۱ هـ. ش به لزوم ثبت آثار ملی اشاره شده است. با توجه به قوانین لحاظ‌شده، قانونی برای صیانت و حفاظت از میراث معنوی قبل از سال ۲۰۰۳ میلادی موجود نبود و پس از تصویب کنوانسیون ۲۰۰۳ دولت‌ها موظف شدند میراث معنوی جوامع خود را شناسایی و به ثبت رسانده و برای صیانت و حفاظت از آن میراث در خطر اقداماتی را پیش‌بینی کرده و به یونسکو ارائه گزارش دهند. سازمان مراکز فرهنگی کشور در حال حاضر متولی این امر به شمار می‌رود که غیر از ثبت آثار معنوی در سطح ملی و بین‌المللی، دستورالعمل حفظ و احیای میراث معنوی را نیز تدوین کرده است.

وندالیسم و میراث فرهنگی ناملموس

در جوامع مدرن تخریب‌گرایی یا وندالیسم به مفهوم هرج‌ومرج‌طلبی و روحیه تخریبگری عنوان می‌شود و اکثر جامعه‌شناسان آن را به‌مثابه بیماری انسان در جامعه مدرن و معضلی اجتماعی مطرح می‌کنند. مدرن‌گرایی جوامع و به دنبال آن توسعه شهرهای صنعتی، تغییر در شیوه زندگی، درآمیختگی سنت‌های گذشته و حال، تضعیف انسجام و عدم همبستگی اجتماعی را به همراه داشته باشد.

یکی از عواملی که به وندالیسم فرهنگی منجر می‌شود، شکاف‌های فکری و فرهنگی در نسل‌هاست که خود سبب بروز رفتارهای وندالی می‌شود و به آن وندالیسم نسلی می‌گویند. با توجه به شیوه انتقال میراث معنوی که به‌صورت شفاهی و سینه‌به‌سینه است، پدیده وندالیسم نسلی یکی از تهدیدهای مهم در به فراموشی سپردن این میراث فرهنگی است.

با توجه به وندالیسم در میراث فرهنگی معنوی عابد پدیده‌های وندالی در این حوزه را به‌طورکلی مورد شناسایی قرار داده و روش‌های صیانت از آن را بسط داد و بتوان با برنامه‌ریزی‌های صحیح به‌طور غیرمستقیم و با بهره‌گیری از تخصص‌های ویژه‌ای نظیر روان‌شناسی- جامعه‌شناسی- علوم تربیتی و... بر آن فائق آمد، البته شناسایی وضعیت موجود وندالیسم در میراث فرهنگی معنوی نیازمند تمهیدات ویژه‌ای از جمله اطلاع‌رسانی، آموزش و برنامه‌ریزی‌های مدیریتی است.

نتیجه‌گیری

میراث معنوی به‌مثابه گنجینه‌ای از روح بشر است که به‌طور همزمان در سراسر دنیا به‌صورت سنتی و گروهی انجام می‌شود.

عدم گرایش جوانان به یادگیری و انجام این‌گونه از فعالیت‌ها، این میراث ارزشمند را در خطر نابودی قرار می‌دهد. سازمان یونسکو با تدوین کنوانسیون‌ها و فعالیت‌های مختلف درون و برون سازمانی در این عرصه به‌منظور پیشگیری از هرگونه تخریب گام‌های محکمی را برداشته است که از آن جمله می‌توان به شناسایی، مستندسازی، ارتقا و انتقال میراث معنوی از طریق آموزش رسمی و غیررسمی اشاره کرد. بدیهی است انجام مصادیق اقداماتی که در مفهوم صیانت، میراث، منوط به طراحی و اجرای معیار و استانداردهای علمی و ایجاد مؤسسات دولتی و غیردولتی است، منجر به ادامه بقای اقدام مصادیق خاص میراث فرهنگی ناملموس شود.

عکس: مظفر جوادی نسیم

تأثیر هنر روم بر معماری و شهرسازی اشکانی و ساسانی

نسترن امانی- دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی- دانشگاه شهرکرد؛ دوره اشکانی و ساسانی یکی از مهم‌ترین دوران تاریخ معماری و شهرسازی ایران است. در این دوره شاهد رونق و شکوفایی بی‌نظیر در معماری و شهرسازی ایران ریخته می‌شود؛ زیرا در این دوران شهرهای زیادی ساخته یا دوباره مورد بازسازی و مرمت قرار گرفتند که در دوران بعد این سبک شهرسازی و معماری به اوج خود رسید و به‌سبز تکاملی خود ادامه داد. اهمیت موضوع از آن جهت است که با توجه به فتح ایران به دست اسکندر و حکومت طولانی جانشین‌های او تبادلات و انتقال فرهنگ بسیاری اتفاق افتاده که می‌تواند بر آثار معماری آن دوره تاثیرگذار باشد. هدف از این پژوهش شناخت آثار معماری و شهرسازی برجای‌مانده از دوره اشکانی و ساسانی و تاثیر و تاثر آن از یونانیان و رومیان باستان است. سعی نگارنده بر آن بود که با تکیه بر مکتوبات دوره اشکانی و متون رومی موجود به توصیف آثار این دوره بپردازد. این پژوهش در یافته‌اندوزی از شیوه کتابخانه‌ای بهره برده و به صورت توصیفی-تحلیلی انجام شده است. ازجمله پرسش‌های مطرح‌شده در این پژوهش که شامل: چگونگی ساخت و پلان‌های بناهای اشکانی و ساسانی، نحوه تاثیرپذیری از رومیان در شهرسازی و همچنین انواع مصالح به کار برده‌شده حائز اهمیت است. نتایج حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که بسیاری از این آثار و عناصر شکل‌دهنده آن (ستون‌ها، سرستون‌ها، معابد، شهرها، کاخ‌ها و قلعه‌ها) تاثیرگرفته از معماری یونان و روم باستان بوده است.

دوره اشکانی و ساسانی یکی از مهم‌ترین دوران تاریخ معماری و شهرسازی ایران شناخته می‌شود. هنر پارتی که در اواسط عصر حکومت، خود را از زیر تحمیلات عنصر یونانی خارج کرده و در طریقی ملی افتاده و تعادل خود را بازیافته بود، مورد تقلید ساسانیان قرار گرفت که به تکمیل آن پرداختند. پیشاوری شاهنشاهی این دو قدرت (اشکانی و روم)، هدف‌های متفاوتی داشتند. درحالی‌که روم آشکارا می‌خواست شرق را تسخیر کند تا آن را به ایالات خود تبدیل کند، دولت پارت دولت پارتیان بپردازد و ثروت‌های آن را به یغما برد، برنامه پارتیان بسیار فروتنانه‌تر بود و چیزی جز احیای یادشاهی هخامنشی و از آن فروتنانه‌تر، زیر نفوذ قراردادن ارمنستان نبود. در هیچ منبعی کمترین اشاره‌ای به اینکه اشکانیان قصد فتح روم را داشته‌اند، وجود ندارد؛ وانگهی با توجه به آرایش نیروها و تفاوت ساختاری دولت‌ها این امر ناممکن بود؛ اما روم برای اجرای برنامه کشورگشایانه خود، یک مرکز تحقق نیافت. با مواضع غلبه‌ناپذیری روبه‌رو شد؛ کرچه برخلاف یادشاهی پارتیان می‌توانست روی کمک متحدان بسیاری حتی در داخل ایران حساب کند. امروز تبیین دقیق این بیکارها که ما قطعه به یرکت منابع رومی و آنها آشنا هستیم، کار آسانی نیست؛ فقط همین قدر می‌دانیم که تهاجمات رومیان جز تصرف ارمنستان و بین‌النهرین به جای دیگری نرسید و آنها برخلاف سلوکیان هرگز نتوانستند جنگ با رومیان را به داخل خاک ایران بکشانند و هیچ امپراتور رومی نمی‌توانست از تیسفون فراتر رود.

شیوه‌های معماری ایرانی

می‌توان شیوه‌های متداول در معماری ایران را بر حسب تقدم تاریخی آنها، در هفت دوره عمده، مورد بررسی قرار داد. این مراحل عبارت‌اند از:

۱- شیوه پارسی: از هشت قرن قبل از میلاد تا سه قرن قبل از میلاد.

۲- شیوه پارتی: بعد از حمله اسکندر تا اواخر دوره ساسانی.

۳- شیوه خراسانی: از ورود اسلام تا اواخر قرن سوم هجری.

۴- شیوه رازی: از اوایل قرن چهارم تا قرن هفتم هجری.

۵- شیوه آذری: از قرن هفتم تا قرن دهم هجری.

۶- شیوه اصفهانی: از قرن دهم تا سیزدهم هجری.

۷- شیوه نو: از اواسط حکومت قاجاریه تا دوران معاصر.

ویژگی‌های معماری ایرانی

ویژگی‌های کلی را که می‌توان برای معماری ایرانی برشمرد، بسیار است؛ اما در یک تقسیم‌بندی کلی با توجه به شباهت‌هایی که در سبک‌شناسی معماری ایران موجود است، مرحوم پرتیا، محقق صاحب‌نام معماری ایران، نیز اصل را به‌عنوان ویژگی‌های معماری ایرانی برشمرد.

۱- مرده‌واری ۲- پرهیز از بیهودگی ۳- نیارش و پیمون ۴- خودبسندگی و ۵- درون‌گرایی.

عوامل فوق در کنار یکدیگر، معماری‌ای مبتنی بر نظامی هندسی را شکل داده‌اند که هندسه، جزئی لاینفک از آن است تا جایی که هندسه، عاملی برای شناسایی دوره و تاریخ شکل‌گیری بنا محسوب می‌شود. وجود پیمون و تناسب خاص در نماها، پلان‌ها و اندام‌های ساختمان، در هر دوره تاریخی، عوامل تشخیص آن دوره هستند. از دیگر ویژگی‌های معماری ایرانی، می‌توان به مواردی مانند سلسله مراتب، وحدت، هماهنگی، نظم و... اشاره کرد.

کاخ آشور یکی از کاخ‌های متعلق به سده اول میلادی و از آثار دوران پارتی است.

باشند. بقایای رسوم آن عهد را که حکومت جدید به ارث برده بود، در زبان، هنر و همه شئون فرهنگی مشاهده می‌کنیم. هنر پارتی که در اواسط عهد حکومت، خود را از زیر تحمیلات عنصر یونانی خارج کرده و در طریقی ملی افتاده و تعادل خود را بازیافته بود، مورد تقلید ساسانیان قرار گرفت که به تکمیل آن پرداختند. پیشاوری شاهنشاهی این دو قدرت (اشکانی و روم)، هدف‌های متفاوتی داشتند. درحالی‌که روم آشکارا می‌خواست شرق را تسخیر کند تا آن را به ایالات خود تبدیل کند، دولت پارت دولت پارتیان بپردازد و ثروت‌های آن را به یغما برد، برنامه پارتیان بسیار فروتنانه‌تر بود و چیزی جز احیای یادشاهی هخامنشی و از آن فروتنانه‌تر، زیر نفوذ قراردادن ارمنستان بود. در هیچ منبعی کمترین اشاره‌ای به اینکه اشکانیان قصد فتح روم را داشته‌اند، وجود ندارد؛ وانگهی با توجه به آرایش نیروها و تفاوت ساختاری دولت‌ها این امر ناممکن بود؛ اما روم برای اجرای برنامه کشورگشایانه خود، یک مرکز تحقق نیافت. با مواضع غلبه‌ناپذیری روبه‌رو شد؛ کرچه برخلاف یادشاهی پارتیان می‌توانست روی کمک متحدان بسیاری حتی در داخل ایران حساب کند. امروز تبیین دقیق این بیکارها که ما قطعه به یرکت منابع رومی و آنها آشنا هستیم، کار آسانی نیست؛ فقط همین قدر می‌دانیم که تهاجمات رومیان جز تصرف ارمنستان و بین‌النهرین به جای دیگری نرسید و آنها برخلاف سلوکیان هرگز نتوانستند جنگ با رومیان را به داخل خاک ایران بکشانند و هیچ امپراتور رومی نمی‌توانست از تیسفون فراتر رود.

شیوه‌های معماری ایرانی

می‌توان شیوه‌های متداول در معماری ایران را بر حسب تقدم تاریخی آنها، در هفت دوره عمده، مورد بررسی قرار داد. این مراحل عبارت‌اند از:

۱- شیوه پارسی: از هشت قرن قبل از میلاد تا سه قرن قبل از میلاد.

۲- شیوه پارتی: بعد از حمله اسکندر تا اواخر دوره ساسانی.

۳- شیوه خراسانی: از ورود اسلام تا اواخر قرن سوم هجری.

۴- شیوه رازی: از اوایل قرن چهارم تا قرن هفتم هجری.

۵- شیوه آذری: از قرن هفتم تا قرن دهم هجری.

۶- شیوه اصفهانی: از قرن دهم تا سیزدهم هجری.

۷- شیوه نو: از اواسط حکومت قاجاریه تا دوران معاصر.

ویژگی‌های معماری ایرانی

ویژگی‌های کلی را که می‌توان برای معماری ایرانی برشمرد، بسیار است؛ اما در یک تقسیم‌بندی کلی با توجه به شباهت‌هایی که در سبک‌شناسی معماری ایران موجود است، مرحوم پرتیا، محقق صاحب‌نام معماری ایران، نیز اصل را به‌عنوان ویژگی‌های معماری ایرانی برشمرد.

۱- مرده‌واری ۲- پرهیز از بیهودگی ۳- نیارش و پیمون ۴- خودبسندگی و ۵- درون‌گرایی.

عوامل فوق در کنار یکدیگر، معماری‌ای مبتنی بر نظامی هندسی را شکل داده‌اند که هندسه، جزئی لاینفک از آن است تا جایی که هندسه، عاملی برای شناسایی دوره و تاریخ شکل‌گیری بنا محسوب می‌شود. وجود پیمون و تناسب خاص در نماها، پلان‌ها و اندام‌های ساختمان، در هر دوره تاریخی، عوامل تشخیص آن دوره هستند. از دیگر ویژگی‌های معماری ایرانی، می‌توان به مواردی مانند سلسله مراتب، وحدت، هماهنگی، نظم و... اشاره کرد.

کاخ آشور یکی از کاخ‌های متعلق به سده اول میلادی و از آثار دوران پارتی است.

دوره اشکانی و ساسانی یکی از مهم‌ترین دوران تاریخ معماری و شهرسازی ایران شناخته می‌شود. هنر پارتی که در اواسط عهد حکومت، خود را از زیر تحمیلات عنصر یونانی خارج کرده و در طریقی ملی افتاده و تعادل خود را بازیافته بود، مورد تقلید ساسانیان قرار گرفت که به تکمیل آن پرداختند. پیشاوری شاهنشاهی این دو قدرت (اشکانی و روم)، هدف‌های متفاوتی داشتند. درحالی‌که روم آشکارا می‌خواست شرق را تسخیر کند تا آن را به ایالات خود تبدیل کند، دولت پارت دولت پارتیان بپردازد و ثروت‌های آن را به یغما برد، برنامه پارتیان بسیار فروتنانه‌تر بود و چیزی جز احیای یادشاهی هخامنشی و از آن فروتنانه‌تر، زیر نفوذ قراردادن ارمنستان بود. در هیچ منبعی کمترین اشاره‌ای به اینکه اشکانیان قصد فتح روم را داشته‌اند، وجود ندارد؛ وانگهی با توجه به آرایش نیروها و تفاوت ساختاری دولت‌ها این امر ناممکن بود؛ اما روم برای اجرای برنامه کشورگشایانه خود، یک مرکز تحقق نیافت. با مواضع غلبه‌ناپذیری روبه‌رو شد؛ کرچه برخلاف یادشاهی پارتیان می‌توانست روی کمک متحدان بسیاری حتی در داخل ایران حساب کند. امروز تبیین دقیق این بیکارها که ما قطعه به یرکت منابع رومی و آنها آشنا هستیم، کار آسانی نیست؛ فقط همین قدر می‌دانیم که تهاجمات رومیان جز تصرف ارمنستان و بین‌النهرین به جای دیگری نرسید و آنها برخلاف سلوکیان هرگز نتوانستند جنگ با رومیان را به داخل خاک ایران بکشانند و هیچ امپراتور رومی نمی‌توانست از تیسفون فراتر رود.

شیوه‌های معماری ایرانی

می‌توان شیوه‌های متداول در معماری ایران را بر حسب تقدم تاریخی آنها، در هفت دوره عمده، مورد بررسی قرار داد. این مراحل عبارت‌اند از:

۱- شیوه پارسی: از هشت قرن قبل از میلاد تا سه قرن قبل از میلاد.

۲- شیوه پارتی: بعد از حمله اسکندر تا اواخر دوره ساسانی.

۳- شیوه خراسانی: از ورود اسلام تا اواخر قرن سوم هجری.

۴- شیوه رازی: از اوایل قرن چهارم تا قرن هفتم هجری.

۵- شیوه آذری: از قرن هفتم تا قرن دهم هجری.

۶- شیوه اصفهانی: از قرن دهم تا سیزدهم هجری.

۷- شیوه نو: از اواسط حکومت قاجاریه تا دوران معاصر.

ویژگی‌های معماری ایرانی

ویژگی‌های کلی را که می‌توان برای معماری ایرانی برشمرد، بسیار است؛ اما در یک تقسیم‌بندی کلی با توجه به شباهت‌هایی که در سبک‌شناسی معماری ایران موجود است، مرحوم پرتیا، محقق صاحب‌نام معماری ایران، نیز اصل را به‌عنوان ویژگی‌های معماری ایرانی برشمرد.

۱- مرده‌واری ۲- پرهیز از بیهودگی ۳- نیارش و پیمون ۴- خودبسندگی و ۵- درون‌گرایی.

عوامل فوق در کنار یکدیگر، معماری‌ای مبتنی بر نظامی هندسی را شکل داده‌اند که هندسه، جزئی لاینفک از آن است تا جایی که هندسه، عاملی برای شناسایی دوره و تاریخ شکل‌گیری بنا محسوب می‌شود. وجود پیمون و تناسب خاص در نماها، پلان‌ها و اندام‌های ساختمان، در هر دوره تاریخی، عوامل تشخیص آن دوره هستند. از دیگر ویژگی‌های معماری ایرانی، می‌توان به مواردی مانند سلسله مراتب، وحدت، هماهنگی، نظم و... اشاره کرد.

کاخ آشور یکی از کاخ‌های متعلق به سده اول میلادی و از آثار دوران پارتی است.

دوره اشکانی و ساسانی یکی از مهم‌ترین دوران تاریخ معماری و شهرسازی ایران شناخته می‌شود. هنر پارتی که در اواسط عهد حکومت، خود را از زیر تحمیلات عنصر یونانی خارج کرده و در طریقی ملی افتاده و تعادل خود را بازیافته بود، مورد تقلید ساسانیان قرار گرفت که به تکمیل آن پرداختند. پیشاوری شاهنشاهی این دو قدرت (اشکانی و روم)، هدف‌های متفاوتی داشتند. درحالی‌که روم آشکارا می‌خواست شرق را تسخیر کند تا آن را به ایالات خود تبدیل کند، دولت پارت دولت پارتیان بپردازد و ثروت‌های آن را به یغما برد، برنامه پارتیان بسیار فروتنانه‌تر بود و چیزی جز احیای یادشاهی هخامنشی و از آن فروتنانه‌تر، زیر نفوذ قراردادن ارمنستان بود. در هیچ منبعی کمترین اشاره‌ای به اینکه اشکانیان قصد فتح روم را داشته‌اند، وجود ندارد؛ وانگهی با توجه به آرایش نیروها و تفاوت ساختاری دولت‌ها این امر ناممکن بود؛ اما روم برای اجرای برنامه کشورگشایانه خود، یک مرکز تحقق نیافت. با مواضع غلبه‌ناپذیری روبه‌رو شد؛ کرچه برخلاف یادشاهی پارتیان می‌توانست روی کمک متحدان بسیاری حتی در داخل ایران حساب کند. امروز تبیین دقیق این بیکارها که ما قطعه به یرکت منابع رومی و آنها آشنا هستیم، کار آسانی نیست؛ فقط همین قدر می‌دانیم که تهاجمات رومیان جز تصرف ارمنستان و بین‌النهرین به جای دیگری نرسید و آنها برخلاف سلوکیان هرگز نتوانستند جنگ با رومیان را به داخل خاک ایران بکشانند و هیچ امپراتور رومی نمی‌توانست از تیسفون فراتر رود.

شیوه‌های معماری ایرانی

می‌توان شیوه‌های متداول در معماری ایران را بر حسب تقدم تاریخی آنها، در هفت دوره عمده، مورد بررسی قرار داد. این مراحل عبارت‌اند از:

۱- شیوه پارسی: از هشت قرن قبل از میلاد تا سه قرن قبل از میلاد.

۲- شیوه پارتی: بعد از حمله اسکندر تا اواخر دوره ساسانی.

۳- شیوه خراسانی: از ورود اسلام تا اواخر قرن سوم هجری.

۴- شیوه رازی: از اوایل قرن چهارم تا قرن هفتم هجری.

۵- شیوه آذری: از قرن هفتم تا قرن دهم هجری.

۶- شیوه اصفهانی: از قرن دهم تا سیزدهم هجری.

۷- شیوه نو: از اواسط حکومت قاجاریه تا دوران معاصر.

ویژگی‌های معماری ایرانی

ویژگی‌های کلی را که می‌توان برای معماری ایرانی برشمرد، بسیار است؛ اما در یک تقسیم‌بندی کلی با توجه به شباهت‌هایی که در سبک‌شناسی معماری ایران موجود است، مرحوم پرتیا، محقق صاحب‌نام معماری ایران، نیز اصل را به‌عنوان ویژگی‌های معماری ایرانی برشمرد.

۱- مرده‌واری ۲- پرهیز از بیهودگی ۳- نیارش و پیمون ۴- خودبسندگی و ۵- درون‌گرایی.

عوامل فوق در کنار یکدیگر، معماری‌ای مبتنی بر نظامی هندسی را شکل داده‌اند که هندسه، جزئی لاینفک از آن است تا جایی که هندسه، عاملی برای شناسایی دوره و تاریخ شکل‌گیری بنا محسوب می‌شود. وجود پیمون و تناسب خاص در نماها، پلان‌ها و اندام‌های ساختمان، در هر دوره تاریخی، عوامل تشخیص آن دوره هستند. از دیگر ویژگی‌های معماری ایرانی، می‌توان به مواردی مانند سلسله مراتب، وحدت، هماهنگی، نظم و... اشاره کرد.

کاخ آشور یکی از کاخ‌های متعلق به سده اول میلادی و از آثار دوران پارتی است.

با شالوده ایوان به‌صورت چهارگانه در چهار ضلع که این طرح با تغییراتی بعدها در مساجد و مدرسه‌های قدیمی و کاروانسراهای ایرانی ظاهر می‌شود. شالوده این‌گونه بناها در اصل ایرانی بوده اما در آرایش و نمادسازی از فرم‌های یونانی و پس از شکست از رومی‌ها به ویژه پس از پیروزی تراپانوس و دیگر امپراتوران ایران هنر معماری به شیوه‌های رومی نزدیک شد. کاخ آشور از نظر فرم جلوخان ایوان مرکزی و ردیف ستون‌های به‌هم‌پیوسته‌اش بعدها تاثیر عمیقی در کاخ‌های ساسانی گذاشت مثل کاخ تیسفون و در اقتباس جزئیات، از سبک رومی بهره جسته است کهالبته تزئینات آرایشی در سردر کاخ الحضر از نمونه‌های رومی است.

سرستون‌های تزئینی قلعه‌زحک و خوره‌جه

در تالار قلعه‌زحک، سرستون‌های نوع یونانی با انواع سرستون‌های کجی و سنگی تفاوت‌هایی دارد، زیرا دو طومار تشکیل‌دهنده آن از مشابه غربی فرق می‌کند و در آن طومارها به‌طور عمودی از پایین به بالا می‌آید که به از این نظر با نوع یونی خوره‌جه متفاوت ولی با نوع ایونی سنگی انتهای ستون‌های ترکیبی تخت جمشید قابل مقایسه است با این تفاوت که تخت جمشید متقاطع‌شکل و به صورت جفتی قرینه‌وار هستند. طومارها در سرستون‌های سنگی خوره به صورت افقی به هم پیچ خورده‌اند. در صورتی که طومارهای زحک به‌طور عمودی از پایین به بالاست. هرچند تاثیر یونان و روم در شکل طومارهای سرستون‌های ایرانی به‌خصوص دوره اشکانی محرز است ولی با این حال نوع سرستون‌های ایونی در یک نقطه مشترک‌اند و آن اینکه آنها را باید بومی شبه ایونی محسوب کرد چراکه تحت تاثیر قانونی بومی ساخته شده‌اند. وجود همین طومارهای غیر از سرستون ایونی زحک در طرفین تصویر الهه بلادر (نیکه) همین قلعه و در برنشانده نیز در طرفین نقوش انسانی آن دیده می‌شود. در کل وجود

بیشتر متعلق به اواخر دوره پارت می‌دانند.

آی خانم در شمال شرقی افغانستان در استان طالقان امروزی و در سرحدات شرقی باکتریا (باختر) واقع است. آی خانم، نام روستای کوچکی است که در نزدیکی مجموعه آثار باستانی واقع است. واژه آی خانم به معنای ماه خانم است. در سال ۱۹۶۴م کاوش در آی خانم به سرپرستی پاول برنارد آغاز شد. دانیل اشلومبرژه در اوایل دهه ۱۹۶۰م از این محل دیدن کرد و معتقد است در آی خانم بقایای یک شهر بزرگ یونانی است که احتمالا به دست اسکندر بنا شده است. اما هنوز مدارکی که درستی این نظریه را اثبات کند، پیدا نشده. گرچه برنارد عقیده دارد که این شهر را باید اسکندریه آراخوسیا (قندهار) دانست. شهر آی خانم در محلی که به خوبی قابل دفاع بود قرار داشت. دو طرف شهر را که تقریبا به شکل مثلث است رودخانه سیحون و رود کوچکیه که به آن ملحق می‌شود گرفته. در حالی که ضلع سوم را که طولانی است باروبی قطور حفاظت می‌کند. این شهر به شیوه متداول یونانی از یک پلاستون یا ارگ مرکزی که روی صفه‌های سنگی ساخته شده و قسمت‌های سفلی شهر توسط یک خیابان شمالی-جنوبی که از ارگ آغاز می‌شود و شهر را به دو بخش تقسیم می‌کند. تشکیل شده است. کاوش‌ها بر قسمت‌های سفلی شهر متمرکز بوده است. ازجمله این بناها ورزشگاه، یک معبد، یک حرم یا مقبره بزرگ که احتمالا متعلق به فرماندار شهر بوده است و مجموعه بزرگی از بناها معروف به بخش اداری در این قسمت یافت شده‌اند. در اینجا به نظر می‌رسد یونانیان مدلی برای ساختن کاخ‌های خود نداشته‌اند و در طرح و نقشه کاخ‌های خود از کاخ‌های بابل جدید و هخامنشی که برای اولین بار آنها را دیده بودند، الهام گرفتند. کاخ آی خانم مانند کاخ هخامنشی شوش. از چندین حیاط وسیع و بزرگ، ساختمان‌هایی برای کارکنان رسمی، بناهای مسکونی و تاسیسات اقتصادی تشکیل شده است. یکی دیگر از بناهای آی خانم که مشخصه فضاسازی شهری یونانی است، یعنی فواره، دارای لوله‌های تزئینی حجاری‌شده هستند که آب از طریق چشمه‌های زیرزمینی وقفه در پای باروی ساخته‌شده در ساحل رودخانه آمودریا تامین می‌شده است. زادخانه از خانه در کنار خیابان اصلی شهر و در کنار ارگ شهر واقع است. اموات در خارج از دیوار شهر دفن می‌شدند و هر خانواده آرامگاهی داشته که در آن چندین دهلیز کوچک در دو طرف یک راهرو مبارتی ساخته شده بود. ساختمان آرامگاه خشتی و پلان آنها مستطیل‌شکل است که این نوع معماری ویژه منطقه آسیای مرکزی است.

در بسیاری از جاهای بنای ساخت‌مان‌هایی کشف شده است که بهناوری و قدرتوبودن و اجرای مطلوب آن دلیل بر تاج‌بودن آنها گرفت. شاید در اینجا حاکم یا فرمانروای محلی مسکن داشتند. یک نمونه هلنیستی آن را در نیپور کشف در سرزمین بابل یافته‌اند. نقشه آن متضمن حیاطی بود در ردیف ستون‌ها که نمودار سبک یونانی است. ظواهر دیگر معماری هم نشانی از این شیوه می‌دهد ولی مصالح آن بومی و گچ و آجر است. کهن‌ترین کاخ پارتی که تاکنون کشف شده دارای شکل هلنیستی است. این همان کاخ شاهی نسا است که در نخستین سده فرمانروایی پارتیان با مصالح محلی یعنی خشت ساخته شده است. فضای بنا از محیط در ردیف ستون‌ها و تالار مرکزی چهارکوش با ستون‌های غریغدای که چندین بار در اثر تغییراتی داده شده بود توانیدت و نکوه کاخ را تشکیل می‌دادند. نمای ساختمان با اشکال متوب یا دالبر در بالای سرستون‌ها و فریز که قسمت وسطی بنیاتی باشد به شیوه هلنیستی و بعضی اشکال ایرانی ترتین می‌شد. اینها همه با کل سر ساخته می‌شد. اما عوامل اصلی نقشه و تزئینات خاص و مشخص که بتوان آن را جدا از سبک یونانی و مخصوص پارتیان شناخت، در ساختمان کاخ‌ها تا سوال سده اول و مورق نمنود.

قدیمی‌ترین آثار تزئینی متناسب به ساسانیان قلعه‌ای به نام دختر و کاخ اردشیر در فیروزآباد است که هر دو در فارس قرار دارند. با اینکه این آثار و آثار بعدی شناخته‌شده‌اند. ولی پژوهشگران نتوانسته‌اند از معماری دوره ساسانی، نوعی تحول تاریخی ارائه‌کی ارائه دهند. این آثار تاکنون کمتر مورد بررسی قرار گرفته‌اند و بنابراین بیشتر معروف هستند تا شناخته‌شده‌تر؛ این آثار در سرزمین وسیعی پراکنده شده‌اند و از بسیاری لحاظ با یکدیگر متفاوت‌اند. برخی ساختمان‌های بدون تالی و بی‌نظیرند و عناصر اصلی آنها چندان شباهتی با هم ندارند و بیشتر بر اساس سنن محلی که اطلاعات کمتری راجع به آنها وجود دارد، شکل گرفته‌اند. معماری پارتی را بایستی در شکل‌گیری ویژگی‌های معماری ساسانی از عوامل مؤثر به حساب آوریم. مجالوصف در مقایسه بین آنها باید جانب احتیاط را رعایت کرد. چون درخصوص وجود معماری پارتی در خاک ساسانیان اسناد و شواهد مستقیمی وجود ندارد؛ آثار پارتی به استثنای کوه خواجه در سیستان. در بیرون از منطقه ایران. یعنی آشور، هاترا و یا در ناحیه فرهنگی متغیر خارج از ایران مثل نسا قرار دارند. با وجود این، معماری دوره ساسانی یکی از ویژگی‌های اساسی خود را مدیون پارتیان است: یعنی ایوان با اتاق کنبددارای که سه طرف آن محصور به دیوار و چهارمین طرف کاملا باز است. همچنین در شکل‌گیری آثار عمومی نظیر پل‌ها و سدها تاثیر شدید فرهنگ رومی مشهود است.

کاخ فیروزآباد

کاخ فیروزآباد را که در اصطلاح محلی به کاخ ساسانی معروف است، کاهی به غلط آتشکده معرفی کرده‌اند و بعضی همچنان بر این عقیده‌اند که این مکان آتشکده بوده است. در صورتی که عملکرد این بنا به صورت قصر و متعلق به اردشیر بنیان‌گذار قلعه‌دختر و فیروزآباد بوده است. اعتمادالسلطنه در مرآت‌البلدان آن را به عنوان آتشکده معرفی کرده و نام آن را «برم پیر» ذکر کرده است. فرصت‌الدوله نیز از این بنا به عنوان آتشکده یاد می‌کند و استاد پیرنیا نیز عقیده دارد که لازمه کاخ‌بودن داشتن تاسیساتی است که بنای فیروزآباد ندارد. در هر حال بنای معظم و کم‌نظیر باستانی کاخ فیروزآباد که امروز به صورت ویرانه‌ای درآمده، بنای مستطیل‌شکلی است